

pásztorolás mint a hatalom gyakorlásának egyetemes feltételei, a több helyütt felbukkanó ablak-motívum, a számok, a „kised ország” és szinonímái a legfontosabbak a Tündérkert szimbolikájában. Végül a sokféle aspektussal élő, de a sokféleséget egységbe fogó tanulmány a regény által jelzett lehetséges irányról szól, „melynek etikuma (...) a hétköznapiak morálja, a praxis értékű program” (161).

Bulgakov *Mester és Margaritájáról* Spira Veronika készített *hermeneutikai elemzést* (163–179). A tanulmány igen gazdag irodalomra támaszkodik, jegyzetével is segíti a külföldi és hazai műelemzésekben való tájékozódást. A Luthertől indult három fázisos szövegvizsgálatot a *ricoeur-i* teljesebb szintézissel cseréli fel Spira Veronika, azzal a módosítással, hogy a naiv olvasat és a megértés megértésének (164) fázisát kihagyja. Így vizsgálatának tárgya hármas: elemzi a struktúrát és narrációt, a szimbólumrendszert és a szöveg jelentésének létre való vonatkozását. Bevezetésként az írói életműben és az európai regényirodalomban helyezi el a vizsgált regényt. Majd a Mester és Margarita struktúrájához közelítve, előbb egy gazdag műfaj-családfát vázol fel a tanulmányíró, kimutatva e regény kapcsolatát a *poeme d’humanitéval*, a misztériumjátékokkal, a *menipposzi* szatírával, a *doppelromannal*, az orosz regénnyel, a mítosz-, a *brocki* polihisztorikus és a *parabolaregénnyel*. A struktúra alapelveként az időtényező és a narráció kettősségében is jelentkező dualizmust s a mítoszok és szimbólumok adta hármas rétegződést jelöli meg. Ezen a *skolasztikus* elrendeződésen túl azonban leírja a szerző – már egy korábbi tanulmányában is – azt a *labirintus-elvet*, mely alapot ad a mű több-*rétégű* jelentésvizsgálatához. A síkok közötti viszony többféleségét szintén a műelemzés tárgyává teszi Spira Veronika. A műértés második fázisában a létmodelleknek megfelelően tagolódo szimbolikus időszerkezetet, a harmadik fázisában a létnek az idővel és az etikummal való összefüggéseit vizsgálja. Ennek keretében felvázolja a regény értékstruktúráját, s a többértelműséget nem ismerő etikai szerkezetet. A tanulmányt záró gondolatok a *körkörös hermeneutikai megértés elvéről* és a hermeneutika mint *multi-diszciplináris tudomány* más tudományokhoz való viszonyáról szólnak.

A Sipos Lajos szerkesztette *Műelemzés – műértés* című kötetet haszonnal forgathatják mindazok, akik a „ma is érvényes és funkcionáló műelemzési eljárások” történetét és fogalomrendszerét kívánják megismerni, akik irodalmi jártasságukat akarják próbára tenni, és akik a megértés teljességére törekcszenek.

Varga Emőke

Kanyó Zoltán: Szemiotika és irodalomtudomány. Válogatott tanulmányok
JATE Kiadó, Szeged, 1990. 400 p.

Kanyó Zoltán irodalomelméleti munkáit olvasva a recenziens egyszerre van könnyű és nehéz helyzetben. Könnyű a helyzete, mert a szerző irodalomelméleti közéletünkben szokatlan módon világosan és egyértelműen fogalmazza meg álláspontját, illetve mert – a szerzővel szemben – megadatott neki a történeti rálátás lehetősége, az, hogy némi betekintése lehet a vizsgált problémák elmúlt tíz évnyi történetébe. Nehéz viszont a helyzete, mert a szerző megállapításainak nagy részével egyetért, hiszen a megírásuk óta eltelt idő alatt azok számos ponton bizonyítást nyertek, és mondhatni, irodalomtudományi közhellyé váltak. Éppen ezért a tanulmányok áttekintése során igyekszünk a szerző felfogásának leginkább azokat az általános-elméleti vonatkozásait ki-

emelni, amelyek napjaink irodalomelméleti kutatásaira nézve relevánsak és/vagy problematikusak. Nem kívánunk viszont itt belemenni technikai részletekbe, hiszen azokból nehezen lehetne pár oldalban kiemelni egyes mozzanatokot.

Célszerűnek látszik tehát három kérdéskört elkülöníteni. Egyrészt azokat az *általános alapelveket*, amelyek az irodalom fogalmának explikációjára, ontológiai státusára vonatkoznak, s amelyek helytállóságát immáron adottnak kell vennünk. Másrészt az ún. irodalmi jelenségek elemzését megalapozandó *módszertan* kérdését, amely két komponensből, egy módosított generatív poetikából és a nyelvi játékokból kiinduló pragmatikából áll, és meghatározza a szemiotikai, illetve nyelvészeti kutatások akkori helyzete, irányultsága. Harmadrészt pedig kiemelhetőek olyan szörvány megnyilatkozások, amelyek túlmutatnak a fenti metodológián, s vázlatosságuk folytán esetenként annak ellentmondó következtetésekre készíthetnek, de amelyek kidolgozására Kanyó Zoltánnak már nem volt ideje.

Bármelyik kérdéskört tekintsük is, jól érzékelhető, hogy a tanulmányok olyan időben születtek, amikor az irodalomról való gondolkodás két ellentétes erő szorításába került. Egyfelől ott volt saját közelmúltja, a generatív grammatikából kinőtt generatív poetika hagyománya, nem kevés (rész)eredményeivel, másfelől viszont egyre jobban előtérbe került a pragmatikai megközelítési mód. Más szóval, kényszerítőnek látszott a választás az irodalom fogalmának intenzionális egységessége és megjelenési formáinak, az irodalmi jelenségeknek extenzionális sokrétűsége, illetve behatárolhatatlansága között. Az irodalmi kompetencia elvi megragadhatósága állt szemben az irodalmi performancia történeti-pragmatikai változékonyságával. E választás a hetvenes évek végén könyörtelenül megosztotta az irodalomtudományi közvéleményt. Azok, akik nemrégén még a modern szemlélet szócsövei voltak, akik a strukturalisták nyomán, ám velük szemben is, megkísérelték formális és interszjektív alapokra helyezni, valóban „tudománnyá” tenni az irodalomról való gondolkodást, olyanok, mint Jakobson, Ihwe, Bremond, Bierwisch konzervatívokká váltak egy pragmatista-konvencionalista szemében. Ezt talán legjobban Stanley Fish máron hírhedt „kísérlete” példázta, aki mindenfajta struktúrát elvitat az irodalminak – csak konvencionálisan – nevezett jelenségtől.

Rá kell mutatni azonban arra, hogy volt egy igen markáns irányzat, mely úgy próbált válaszolni a pragmatikai kihívásra, hogy teljesen szakított a generatív hagyománnyal. Ez az irodalomnak beszédaktusként való felfogását propagálta, és komoly szövegelméleti alapokra helyezkedett. A szöveg és beszédaktus inherens kapcsolata áll a középpontjában pl. az újabb van Dijk, Ohman, Pratt stb. írásoknak.

Az irodalom fogalmának explikációja kapcsán Kanyó Zoltán álláspontja eltér a fent felsoroltakétól. Kritikailag viszonyul a generatív poetika meghaladását célzó felfogásokhoz, legyen az az irodalmi beszédaktus-elmélet, a szövegnyelvészet, vagy Bahtyin dialogikus nézőpontján alapuló filozófiai-történeti megközelítés. Vagyis szerzőnk a pragmatika felől érkező támadások ellenére sem adja fel tudományos-formalista álláspontját, s valószínűleg ma is vállalná az ezzel járó konzervativizmust. Másfelől viszont konstruktív viszonyul a pragmatika jelentőségéhez az irodalomtudományban, s idevágó megjegyzései jelenleg is útmutatóak lehetnek. Ez a kettősség, kompetencia és performancia dialektikája az alapja mindhárom általunk körvonalazott kérdéskörben elfoglalt álláspontjának. De menjünk sorjában.

Melyek tehát azok az elvi meggondolások, amelyek révén irodalomfogalmunkat explikálhatjuk? Az interdiszciplinaritás szelleme az első és legfontosabb ilyen szempont. Nem véletlen, hogy már az irodalmi tárgy meghatározásánál megjelenik. Az irodalmi tárgyak felosztásának, lehetséges ontológiájuknak rivalizáló elméletei közül nem tudunk választani kizárólag az empiria alapján, hiszen e felosztásba vélekedések is belezácsolódnak, s ez utóbbiakat csupán „olyan alternatív álláspontokként foghatjuk fel (...),

amelyek közül a választást végső soron nem kizárólagosan tudományos érv dönti el, mert *ilyen szigorú érv nem létezik*" (11, T. L. kiemelése). Az interdiszciplinaritás tehát két dolgot jelent itt: (a) amennyiben az irodalom tárgya, tudományosan jellemezhetőnek kell lennie – tulajdonságai alapján, (b) eszerint viszont kiterjeszhető rá (is) az empirikus tudományok tudományelméleti kritikája: minden tudomány normatív, amennyiben tételezi saját tárgyát. Ez egybeesik Lyotard-nak a *denotatív* tudományokat – a posztmodernizmus nevében – illető kritikájával. (Vö. J. – F. Lyotard: *La condition postmoderne*, Paris, 1979.)

Fogalmazzuk meg első alaptételünket a következőképpen: (A1) az irodalminak vagy irodalmiságnak a fogalma vagy üres, vagy normatív többszörösen explicálható. Kanyó Zoltán tehát tudományelméletileg számol le az egységes irodalmi tárgy képzetével: „A kategóriaalkalmazás ontológiai előfeltételei és a nyíltan megfogalmazott elméleti tézisek között gyakran húzódik meg ellentmondás, s ez az egész elmélet érvényességét megkérdőjelezi” (13).

A realista ontológiával szemben több helyen is egy nominalista koncepció lehetsége mellett érvel a szerző. Eszerint csak olyan állításokat tehetünk, amelyek „a való világban objektíve létező tárgyra, illetve e tárgyak és összefüggéseik egyértelműen bizonyítható körülményeire visszavezethetők” (12). A pragmatika felé tehát nem a tudományos közlés hatására, hanem nominalista beállítódása miatt fordul. Ebből érthető meg kritikai viszonyulása minden olyan irodalomfelfogáshoz, az ingardeni „réteg-elmélettől” a modern szövegelméletekig, amely az irodalomnak mint tárgynak általános magyarázatát kívánna adni. Ezért érvel viszont a történetiség, a mindenkorai pragmatikai tényezők fogalomalkotó szerepe mellett.

Felmerül a kérdés: ha az irodalom fogalma általános érvénnyel és egyértelműen nem adható meg, akkor mi lehet a feladata az irodalomtudománynak? Figyelemreméltó, hogy Kanyó Zoltán írásaiban ezzel kapcsolatban végig következetes álláspontot képvisel. Az irodalomtudomány feladata nem más, mint vizsgálni „egy meghatározott kulturális közösségnek egy történeti időpontban műalkotások kommunikációjában megnyilvánuló képességét” éppúgy, mint „e képességnek fejlődési folyamatát” (15). Vagyis a pragmatika kihívása számára azt jelenti, hogy (A2) az irodalom mindig egy adott közösség számára lehetséges és megvalósuló különböző nyelvi játékok elnevezése. Amíg tehát (A1) gyakorlatilag minden irodalomelméleti általánosítás, elsősorban a szövegelmélet kritikájának az alapjául szolgál, addig (A2) szerzőnk számára mindig érvényes *elvi* módszertani lehetőség marad.

Úgy véljük, fölösleges itt kitérnünk arra, hogy a szövegelmélet főbb állításainak az elvetése nem jelenti az irodalmi jelenségek *szemiotikai és kommunikációelméleti* státusának az elvetését. Épp ellenkezőleg. Kanyó Zoltán munkásságának középpontjában az irodalmi vagy a poetikai *kódnak*, illetve *kompetenciának* a vizsgálata áll. Ez a „materiális” elkötelezettség azonban már ahhoz a kérdéskörhöz tartozik, amelyet fentebb az irodalomtudomány módszertana névvel jelöltünk.

Eszerint az irodalomtudománynak a poetikai kód, illetve kompetencia fogalmát kell explicálnia. Ezt általában a poetikai/köznapis kommunikáció szembeállításával, az ún. eltérés elmélet egy változatának segítségével próbálták megtenni. A poetikai nyelv különállását Kanyó Zoltán sohasem tagadja. Ám óva int a szembeállítás mechanikus kezelésétől, vagyis attól, hogy az irodalmi megnyilatkozásokat a mindennapiakétól való *eltérésük értelmében* közelítsük meg. Az irodalmi kommunikáció nem vezethető le a mindennapiból, jóllehet a poetikai kód vagy „poetikai szűrők” működése sem korlátozható kizárólagosan az irodalmi kommunikáció területére. Más szóval a következő két állítás különbözőségéről, illetve összeegyeztethetőségéről van szó: (B1) Az irodalmi megnyilatkozások a mindennapi nyelvhasználati-generatív szabályokon túl poetikai

szűrők és/vagy retorikai transzformációk eredményei, azzal, hogy ez utóbbiak adott esetekben ellent is mondhatnak az előbbieknak. (B2) A poetikai szabályok és retorikai transzformációk nem csupán irodalmi szövegek esetében jelenhetnek meg.

Észre kell vennünk, hogy a szerző számára *poetikai* és *irodalmi* jelentése nem azonos. Az előbbi meghatározott kompetenciaalkotó tényezők, szabályok együttesét jelenti, melyek pl. ekvivalenciarelációk, párhuzamosok, kétértelműségek előállítását célozzák, míg az utóbbi a wittgensteini értelemben vett sztereotípiá, meghatározott nyelvi játékok kultúrspecifikus elnevezése. Más szóval, két különböző típusú kategóriáról van szó, amelyeket a strukturális antropológia kritikája nyomán *analitikai* és *etnikai* szembeállításával jellemezhetünk. Az antropológia módszertani paradoxonával szemben, miszerint egy tőlünk különböző kultúra jelentéseit szükségképpen eltorzítja az analitikai kategóriák használata, miközben az immanens etnikai kategóriák az elemző számára elérhetetlenek maradnak, poetikai és irodalmi szembeállítása lehetővé tenné az irodalmi jelenségek szintaktikai/szemantikai alapjainak explikációját, azaz megértését éppúgy, mint azoknak pragmatikai státusát. Amit megértenénk, azok röviden: nyelvhasználati szabályok, amelyek továbbra is követik a hagyományos szintaktika/szemantika/pragmatika hármass felépítést. Ezzel szemben az, amit egy adott közösség irodalomnak tekint, nem más, mint meghatározott – idő- és közösségspecifikus – nyelvi játékok.

A kérdés az, hogy ezzel valóban kikerülhetjük-e a paradoxont? Azaz: mondhatjuk-e (B1) és (B2) alapján, hogy amit megért(het)ünk az *azoknak* a komplex nyelvhasználati szabályoknak az együttese, amelyek értelmében a szóban forgó közösség vagy kultúra bizonyos nyelvi megnyilatkozásait *irodalmi*nak tekinti? A szerző példájával szólva: megalapozható-e az az állítás, hogy miközben elméletileg lehetséges meghatározni a közmondás egyszerű formáját, mint olyan logikai-szemantikai formulát, amelynek felépítésében poetikai és retorikai szabályok is szerepet játszanak, addig különböző közösségek eltér(het)nek abban, hogy a *közmondást* irodalmi tekintik-e vagy sem?

A válasz nyilvánvalóan a pragmatikai feltételek konstituens és autonóm jellegétől függ. Mindaddig, amíg az irodalmi, mint kódot vagy kompetenciát fogjuk fel, addig a válaszuk igenlő lehet, hiszen a pragmatikát gyakorlatilag a (nyelvi) performanciával azonosítjuk. Más szóval, kompetencia és performancia azonos típusú jelenségként, mint nyelvhasználat, értelmeződik, s különbségük általános (képesség) és egyedi (megvalósulás) különbségévé redukálódik.

A poetikai kód középpontba állítása tehát Kanyó Zoltánnál a pragmatika kihívására adott válaszként is felfogható. Ez utóbbi alapján ui. az irodalom látszategységével szemben a soknyelvűség válik meghatározóvá. „A soknyelvűség, adott esetben új nyelvi variáns alkotásának a lehetősége nagy szerepet játszik az irodalmi művek vonatkozásában: egyrészt erre a tényre tudjuk visszavezetni a stílus bizonyos variánsait, másrészt pedig magyarázatot kapunk bizonyos műfajelméleti összefüggésekre is.” (27–28.)

Pontosan a poetikai kód az, ami mint másodlagos szabályrendszer lehetővé teszi az – irodalmi – variánsok, a közösség pillanatnyi igényeinek megfelelő előadások létrejöttét. E szabályrendszer pedig beletartozik az adott közösség tagjainak kompetenciájába, jóllehet előadó és hallgató kompetenciája nem feltétlenül (sőt, sokszor éppen nem) egyezik meg. A szóbeliségre alkalmazott ún. formulaelmélet alapján felépíthető egy olyan rendszer, amelyben az egyes művek bizonyos módon azonosítható és átörökíthető közösségi hagyományból származtathatóak egy – másodlagos – szabályrendszer segítségével. Egy ilyen rendszer kellőképpen nominalista lenne, hiszen nem feltétlenül más létezőt, mint magukat az egyedi műveket, azaz a hagyományt alkotó variánsokat. A kérdéses poetikai szabályrendszer pedig nem intuitív módon magyarázná ez utóbbiak létrejöttét.

A fenti – természettudományos szemléleten alapuló – rendszer természetesen a poetikai kód státusától, illetve formájától függ. Státusáról elmondható, hogy lévén a kompetencia része, lényegében *kognitív*: kiterjed mind a művek (variánsok) generálására, mind azok interpretációjára. A poetikai kód formája viszont rendkívül sokféle lehet: az egyszerű logikai formától kezdve egészen a lehetséges világok szemantikájáig. (Itt nincs lehetőség arra, hogy kifejtjük, mennyiben felel meg pl. a Csúri Károly és Bernáth Árpád által kidolgozott narratív elmélet a fenti nominalista metodológia követelményének, csupán bizonyos modellelméleti összefüggésekre utalhatunk.)

Befejezésül szeretnénk egy-két vázlatos megjegyzést tenni Kanyó Zoltán irodalomszemiotikai gondolatairól az újabb kutatások fényében. Két dolgot emelnénk ki: először az irodalmiság kérdését. Figyelemre méltó lehet a Dan Sperber és Deirdre Wilson nevéhez fűződő *relevancia-elmélet* irodalmi vonatkozásait összevetni Kanyó Zoltán poetikai kód fogalmával. Sperber/Wilson elméletét másutt részletesen ismertettük. (Tarnay László: *Dialogus és irodalomtudomány: egy kognitív elmélet problematológiai alapjai*, 1990. *Literatura* (megjelenés alatt)). Most csak a relevancia-elméleten alapuló költészetdefiníciót idézzük fel: „A költői metaforákat úgy definiálhatjuk, mint amelyek tipikusan egy gyenge implikációs halmaz elérhetővé tétele révén elégítik ki a relevancia feltételét. Minél szélesebb a halmaz, és minél gyengébbek az implikációk, annál költőibb a metafora, s annál nagyobb (...) az olvasó felelőssége levonásuk során. Azt is mondhatnánk, hogy nagyobb képzelőerő iránt kell az olvasónak/hallgatónak elköteleznie magát.” (Adrian Pilkington: *Poetic Effects: A Relevance Perspective*, in: *Working papers in linguistics*, vol. 1. 1989. London, University College, 119–135. 128.)

Ha az implikációkat, mint lehetséges variánsokat, mint egy költői kép lehetséges interpretációit fogjuk fel, akkor nyilvánvaló, hogy a relevancia feltétele nem más, mint egy *megfelelő szabályrendszer* alkalmazása, amely mindennapi ismereteinkre alkalmazván, a kérdéses implikációkat a formális logika szerint generálja. Tegyük még hozzá, hogy a fenti definícióban az implikációs halmaz függ mind attól, hogy az előadó mennyire teszi azt elérhetővé a hallgató számára, mind pedig attól, hogy a hallgató mennyit határoz meg belőle effektíve. Vessük ezt egybe Kanyó Zoltán elképzelésével a *poeticitást* illetően: „a megfelelő kompetencia megléte esetén az egyes szövegekben jelentkező sajátosan poetikai (...) szabályrendszert nem egy elvont és általános poeticitásra vonatkoztatva definiáljuk, hanem a szöveg alkotójára, illetve befogadjára jellemző, pragmatikailag meghatározott kompetenciára vonatkoztatva (...)” (106). Vagyis az implikációs halmaz gyengesége a Kanyó-féle kompetencia pragmatikai meghatározottságának az eredménye. Lényeges azonban, hogy a relevancia-elméletben beszélő és hallgató kompetenciái alapvetően másképp működnek. Sperber és Wilson elméletüket éppen az ún. „közös tudás elmélete”, illetve a kód-elmélet „kódol-dekódol szimmetriája” elleni polémiaiban fogalmazzák meg, és nem véletlenül utalnak könyvük elején a kód nélküli kommunikáció esetére. (D. Sperber/D. Wilson: *Relevance: communication and cognition*. Oxford, Basil Blackwell, 1986.) Kanyó Zoltán viszont a szóbeliség során társadalmilag releváns információ megőrzésének problémájából indul ki, s alkotási és befogadási-megértő stratégiák eltéréseiről nem beszél. (Előadó és közönség kompetenciájának fentebb említett különbözősége valójában „szakmai” különbség: az előadó szükségképpen nagyobb mestere a poetikai kódoknak abban az értelemben, hogy azt megnyilatkozásokra használja. A közönség nem rendelkezik feltétlenül ilyen kompetenciával, ám e különbség a kompetencia mértékére vonatkozik, s nem azonos alkotási és megértési stratégia különbségével. Ez utóbbiak eltérő típusúak lehetnek.)

Nyilvánvaló, hogy egy közmondás esetében az egyszerű – logikai-szemantikai – forma mind az alkotási, mind a megértési mód alapjául szolgál. Ellenkező esetben éppen a lényeges információmegőrzést nem tudnánk garantálni. Hozzá kell tennünk, hogy

a generálási és megértési műveletek szimmetriája egészen az utóbbi évekig széles körben vallott nézet volt. Hangsúlyozzuk: nem az interpretációk, megértésvariánsok változatosságát hiányoljuk, hiszen ezt maga is tanította, hanem az irodalom kód jellegének középpontba állításából eredő módszertani egyoldalúságra szeretnénk felhívni a figyelmet.

A relevancia-elmélet tehát felújítja a poeticitás, az irodalmiság fogalmát, ám ennek forrása éppen az adott nyelvi kód(ok) nem tökéletes működése, mondhatni, a kód nélküli kommunikáció, az ún. inferenciális megértés lehetősége. A kód tökéletlenségét pedig a mindenkori pragmatikai helyzet egyedisége okozza. Az a pragmatikai követelmény, amelyre Kanyó Zoltán maga is utal, azonban nála a hangsúly azon van, hogy a kompetenciája révén az előadó képes a pragmatikai igényekhez hozzáigazodni. A relevancia-elmélet számára viszont a beszédszituáció pragmatikai sajátosságai azt jelentik, hogy a tökéletes kódolás, illetve dekódolás nem megvalósítható. A döntő szempont mégis az, hogy a poeticitás kóddefiníciója lényegében ellentétes a költőiség relevancia-elméleti meghatározásával, mely szerint gyakorlatilag annál költőibb egy megnyilatkozás, minél kevésbé tekinthető egy üzenet vagy információ kódolásának.

A másik megjegyzésünk az irodalomnak mint – wittgensteini – nyelvi játéknak a felfogására vonatkozik. Úgy véljük, nem feltétlenül szükséges a pragmatikát a fentebb elemzett módon a nyelvi performance értelmében felfogni. Wittgenstein elemzései éppen az előbbi autonóm voltára irányulnak. Eszerint a nyelvi játékok megértése nem azonos szabályainak megértésével. Nyelvhasználat és nyelven kívüli összefonódása a pragmatikai performance sajátosságát vonja maga után. Röviden: amennyiben az irodalmat a nyelvi játék szintjére helyezzük, az irodalmi megnyilatkozásoknak tartalmazniuk kell egy eredendően nyelven kívüli vonatkozást, valamit, ami *nem kód*. Számunkra az irodalom nem-kódszerű elemei a wittgensteini megközelítés kiterjesztésének eredménye. Kanyó Zoltán explicit formában nem vonta le ezt a következtetést, talán azért, mert ez további szkepszist jelentett volna az irodalomtudomány lehetőségei iránt, és tudjuk, sohasem adta fel pozitív állásfoglalását az irodalomról való gondolkodás tudományos voltát illetően, jóllehet számos alkalommal utalt az első mozzanat fontosságára, az irodalomnak nyelvi játékként való felfogására.

A fenti kritika természetesen semmit nem von le a poetikai kód nyelvi-logikai elemzéseinek értékéből. Amint az antropológiával való párhuzam is jelzi, a kérdés az elemzői intuíció jogosságára, az elemző alany tárgytól független létére vonatkozik. Az ún. irodalmi intuíciónk „analitikus” szerepvállalása elkerülhetetlen; a poetikai/irodalmi különbsége csak eltolja, de nem kerüli meg az elemző intuícióját az irodalmiságot illetően. Ennek az intuíciónak mint specifikus kódnak az azonosítása egy közösség nyelvhasználatában lényeges ismeretekhez vezethet az adott közösség(ek) kommunikatív viselkedéséről, de nem feltétlenül *releváns*, illetve kimerítő arra nézve, hogy e közösség(ek) mit és miért tekintenek irodalminak. Pl. az a tény, hogy egy adott közösség egy találós kérdés megválaszolását tekinti a befogadás kritériumának, leírható a beszédaktus-elmélet segítségével, de nem konstituens eleme a találós egyszerű formájának. Kérdés azonban, hogy egy ilyen „egyszerű formának” mi legyen a státusa. Ugyanis illokúciós vagy perlokúciós hatás nélkül egyetlen közösségben sem fordul(hat) elő. Miközben tehát teljes mértékben osztjuk az „irodalmi beszédaktus” kritikáját, fel kell hívunk a figyelmet poetikai és irodalmi viszonyának problematikusságára, illetve az utóbbi empirikus azonosításának nehézségeire is.

Végezetül visszatérnénk ahhoz az alapvető nehézséghez, amely a nyelvjáték-megközelítés és a kódelmélet összekapcsolásában rejlik. Kanyó Zoltán felfogásában párhuzam mutatkozik a soknyelvűség, a különböző kódok használata és nyelvi játékaink sokfélesége között. Módszertanilag azonban, úgy véljük, e kettő azonosítása nem megal-

pozott. Mint utaltunk rá, a nyelvi játékok jelentései – a wittgensteini hagyomány szerint – nem azonosak e játékok szabályrendszerével. Emellett a nyelvhasználat kódcentrikus, információmegőrző, történetileg-társadalmilag jelentős funkciója csak az egyik lehetséges funkció, amire nyelvjátékainkat használ(hat)juk. Emlékeztetünk pl. arra, hogy bizonyos találos kérdések akkor is fennmaradhatnak a megfelelő nyelvi játékon belül, ha már a közösség egyetlen tagja sem emlékszik jelentésükre. Egyéb funkciók tehát, mint pl. a konfliktusok közösségi levezetése vagy a beavatás, háttérbe kerülhetnek napjainkban, amikor a minél pontosabb üzenetközvetítés válik egyre inkább a – technikai-lag is – megoldandó kérdéssé. Másutt (Tarnay László: *On Silence and the Sameness of Art*, in: *The proceedings at the Fourth International Conference of Semiotics*, 1989. Barcelona – Perpignan (megjelenés alatt)) amellelt érveltünk, hogy a kódcentrikus jelentésmegőrző nyelvhasználat elszegényítheti vagy evolútíve akár meg is szüntetheti az irodalmat (művészetet), éppen ellentétesen azzal, amikor olyan ekvivalenciarelációkat (pl. rímelő szavak) ruházott fel poetikai funkcióval, amelyekre „a nyelvi rendszernek nincs szüksége a nyelv normális alkalmazása során” (169).

Úgy gondoljuk tehát, hogy a nyelvi játék fogalmának irodalomra való alkalmazása nem csupán sokkal tágabb távlatokat nyit, mint annak kódmodellje, hanem összeegyeztethetetlen vele. Mondjuk mindezt annak ellenére, hogy nem akarjuk tagadni egy lehetséges – poetikai – kód elemzésének fontosságát. De nem fogadhatjuk el irodalmi és poetikai kód azonosítását éppúgy, ahogy szerzőnkhez hasonlóan nem tartjuk megalapozhatónak ún. irodalmi szövegek, beszédaktusok vagy éppen konvenciók létezését.

Tarnay László

Petőfi S. János: Szöveg, szövegtan, műelemzés (Textológiai tanulmányok)
Országos Pedagógiai Intézet, Budapest, 1990. 225 p.

A szövegtan hazai kutatásának és oktatásának alig két évtizedes múltja visszatekintő történetében Petőfi S. János sajátos helyet foglal el. Az általános szövegelméleti kutatások egyik elindítója, művelője s világszerte elismert körének, a bieleföldi csoportnak a megalapítója inkább szűkebb szaktudományos körökben fejt(het)ett ki közvetlen hatást a magyar szövegtani stúdióimokra. A szélesebb magyar szakmai közönség azonban jószerevével csak a közelmúltban nyerhetett rendszeres, átfogó és viszonylag teljes képet a szövegtan általa kidolgozott koncepciójáról. Napjainkra ugyanis személyes és intézményi szakmai kapcsolatai is kiszélesed(het)tek, megerősöd(het)tek; vendégprofesszorként előadássorozatok, továbbképző kurzusok, diszkusziók stb. megtartására kapott és fogadott el meghívásokat.

A *Szöveg, szövegtan, műelemzés* című könyve ezek egyik eredményeként született meg. A kötet E. Benkes Zsuzsa szerkesztésében az Országos Pedagógiai Intézet kiadványaként látott napvilágot 1990-ben. A *Textológiai tanulmányok* alcímű mű új elméleti – módszertani perspektívákat nyithat meg a szövegtan hazai kutatásában és oktatásában.

A kötet az olvasóhoz szóló ajánlást követően négy tanulmányt tartalmaz. Ezek sorrendben a következő címet viselik: *A nyelv mint írott kommunikációs médium: szöveg; Költői művek explikatív interpretációjának néhány alapkérdése; Vers, kommunikációs-szituáció, interpretáció* s végül: *Kombinatorikus költői nyelvi játékok*.